
in onderlinge samenhang bestaat, komt bij Kuyper aan het licht. We kunnen hier gemakkelijk de stem van Schleiermacher herkennen. Deze nieuwe mensengemeenschap zal zich niet uitbreiden met opgelegd gezag, ze zal gebruik maken van voorbeeld en zedelijke overtuigingskracht. (291)

IV

De invloed van Schleiermacher wordt nog op andere manier duidelijk. De eenheid van de kerk is primair de eenheid van de Geest van Jezus, de Geest van liefde die uit God is. De eenheid van de kerk is daarom niet gelegen in een eenheid van leer. Ook dat heeft A Lasco beter gezien dan Calvijn. Kuyper is glashelder in zijn voorkeur. De eenheid wordt niet gevormd door de school of de filosofie. In een lang citaat ontleend aan Hofstede de Groot, wordt de afkeer van leertucht, van leerdwang of een overheid die dwingt, met alle duidelijkheid neergelegd. Dit is geheel in overeenstemming met Schleiermacher. Bij Schleiermacher bestaat de religieuze ervaring in een individualiteitsbeleving, waarin het individu de eigen eindigheid ondergaat in het licht van het oneindige. Het is *Anschauung und Gefühl des Unendlichen im Endlichen*. Daarmee is een substraat en begeleidend moment van alle menselijke ervaring aangegeven dat onherleidbaar is. Die onherleidbaarheid leidt ertoe dat religie elke functionalisering te boven gaat en weerstaat. Religie mag niet een functie van moraal worden, niet een functie van een staat of samenleving, niet een functie van een bepaalde leer. Kenmerk van de individualiteitservaring is, dat daar zowel vrijheid als afhankelijkheid samengaan. Het vrijheidsideaal en gemeenschapsideaal dat in de Verlichting zo sterk werd, vindt in de theologie van Schleiermacher een theologische verantwoording. Bij Kuyper vindt dit alles zijn echo. Religie verbindt mensen wel aan elkaar. Ze zijn als individu vrij maar juist in hun individualiteit reiken ze uit naar de ander. De grote aandacht voor het algemeen priesterschap van de gelovigen is de theologische pendant van het ideaal van gelijkheid. En die *Geselligkeit*, die genootschappelijkheid is precies datgene wat zo kenmerkend is voor de kerk. En ik voeg eraan toe: dat geldt niet alleen voor de kerk, maar daarin gloort een ideaal voor de samenleving.

Dat wil zeggen, de ecclesiologie is hier niet ontvouwd omwille van zichzelf, maar krijgt sociaal-politieke betekenis. Er zit een programma in zonder dat de eigenheid van die kerk overigens wordt opgeheven. Schleiermacher valt niet op één lijn te zetten met Richard Rothe. Later zal Karl Barth in zijn Christengemeinde und Bürgergemeinde nogmaals een dergelijke verhouding tekenen.